Felcsuti Péter

Ki teremtsen igazságosságot?

VISSZHANG - LXIII. évfolyam, 41. szám, 2019. október 11.

Fontos kérdésekkel foglalkozik Várhegyi Éva *Álom a kiegyenlítő államról* című írásában (*ÉS,* 2019/39., szeptember 27.). Vitám nincs vele, így hozzászólásom célja inkább a kiegészítés és a továbbgondolás.

Fontos tisztázni, hogy Várhegyi minden jel szerint igazságosságon nagyjából egészében a Rawls-féle igazságosságfelfogást érti (méltányosságként felfogott igazságosság), amely egyebek között azt állítja, hogy annyi egyenlőtlenség fogadható el, amennyi a legrosszabb helyzetben lévők sorsának javítását szolgálja. Egyetértek vele, de rögtön hozzáteszem, vannak más legitim igazságosságfelfogások is, például az, amelyik a szabadság maximális kiterjesztését tekinti annak, és, mint hamarosan látni fogjuk, ez nagyon más következtetések levonásához vezet a piac–állam kettősség természetét illetően.

Indító gondolatmenetében továbblépve Várhegyi arról ír, hogy kezdetben – a rendszerváltás idején – liberális közgazdászként alapvetően a piactól várta, hogy az állam újraelosztó funkciójával párosulva mindenki számára élhetőbb életkörülményeket biztosítson. Az azóta eltelt időben ebben elbizonytalanodott, de közben az államban is csalódnia kellett, hiszen Magyarországon (de nem csak nálunk) az állam, ahogy fogalmaz, *„könnyen visszaélhet e szerepeivel, és ahelyett, hogy közelebb hozná a társadalmat az igazságosság eszményéhez, még távolabbra is viszi tőle”.*

Azt gondolom, hogy itt két, egymásra lapoló jelenségről beszélünk, amelyek oksági kapcsolatban vannak egymással (ti. az első jelenség okozza a másodikat). Az első egy modell kudarca, amelynek a hívei alapvetően a piaci hatékonyságtól várták a mindenkit elérő jólétet („a dagály minden csónakot megemel”), és az államnak ehhez képest alárendelt szerepet szántak (mind az újraelosztás, mind pedig a szabályozás terén). A második az említett modell 2008-as bukása nyomán kibontakozó és elhúzódó válság a fejlett világban, amely széles körű kiábrándultságot okozott a kárvallottak körében, akik fogékonyak a leegyszerűsítő és bűnbakkereső narratívákra (a bevándorlás csak egy ezek közül). Ez viszont utat nyitott a populista és autoriter erők (vezetők) előtt, akik igyekeznek túszul ejteni az államot (például Orbánnak sikerült, Trumpnak *még* nem). Az ilyen állam valóban nem alkalmas arra, hogy „kiegyenlítsen”, ami azonban nem jelenti azt, hogy semmilyen állam ne lenne alkalmas erre.

A modell jellemzésére egyébként álljon itt egyik legfőbb hívének, a Nobel-díjas Robert Lucasnak egy 2003-ban megfogalmazott gondolata, ami szerintem önmagáért beszél: „Az egészséges közgazdaságtan számára veszélyt jelentő tendenciák közül a leginkább csábító – és szerintem a *leginkább mérgező* – az, ha elosztási kérdésekkel foglalkozunk. A lehetőség, hogy a szegény emberek életét azzal javítsuk, hogy a meglévő termelés elosztására találunk ki különböző eljárásokat, össze sem hasonlítható azzal a minden jel szerint korlátlan lehetőséggel, hogy a termelést növeljük.” (Kiemelés tőlem). Természetesen senki nem vitathatja a növekedés szerepét a szegénység felszámolásában, az újraelosztás ilyen mértékű elvetése azonban igencsak szélsőséges, és többek között azt is jelenti, hogy a szerző szerint az eloszlás tetején (a gazdagok meggazdagodásával) semmi baj nincs.

Várhegyi *„hatékonynak minősülő kapitalista gazdaságról”* beszél, ami abban az értelemben pontos, hogy a közgazdaságtan fő árama szerint valóban létezik minden másnál (Pareto) hatékonyabb kapitalista piac, ám ugyanez az elmélet annyi előfeltétel meglétét fűzi ehhez az állításhoz, hogy bátran kijelenthető, a gyakorlatban ilyen piac inkább nincs, mint van. Ráadásul, ha van is hatékony piac, az egyáltalán nem jelent egyszersmind méltányosként felfogott igazságos piacot. Ugyanennek az elméletnek a logikáját követve ugyanis hatékony lehet az a piac is, ahol az összes jövedelem (vagyon) Krőzusé, miközben mindenki másnak semmije nincs. Ezt a kudarcot – a szélsőséges egyenlőtlenséget a javakhoz és a

lehetőségekhez való hozzájutásban – amennyire egyáltalán lehet, csak az állam képes korrigálni, ahogy erre ma is látunk példákat a nálunk boldogabb (okosabb, civilizáltabb) országokban.

Ma már azt hiszem, nem túl nagy kockázat, ha kimondjuk, ennek a modellnek az alapjául lényegében ideológiai (némi túlzással hitbélinek nevezhető) állítások szolgálnak. Kontrasztként mindenesetre érdekes, hogy J. M. Keynes már 1936-os nagy művében leírta a következőket: „Annak a gazdasági rendnek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani; továbbá, hogy *önkényes és igazságtalan benne a vagyon és a jövedelem eloszlása*." (Kiemelés tőlem.)

És ez a kétféle megközelítés csatázik nagyjából kétszáz éve (egy másik Nobel-díjas közgazdászt, Joseph Stiglitzet idézve).

Mindenesetre e csata legutóbbi fordulója, amit nevezhetünk a győztes Reagan–Thatcher–Friedman ideológiai ellenforradalomnak (válaszul a korábbi keynesi jóléti államra), a 2008-as összeomlással sem ért véget, legalábbis minden jel arra mutat, hogy a meghatározó döntéshozók ezeket a nézeteket vallják a sajátjuknak. A paradigmaváltás tehát egyelőre elmaradt szemben azzal, ami az 1929–33-as válságot követően történt. Érdemes felfigyelni arra is, hogy a fejlett világban ezúttal épp az Egyesült Államokban (és Nagy-Britanniában) jutottak hatalomhoz olyan populistának nevezhető erők, amelyek valóban veszélyeztetik az állam demokratikus működését. A jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek itt a legnagyobbak a fejlett világban, és ami talán még fontosabb, itt jutottak a legmesszebbre a jóléti álam vívmányainak lebontásában.

Várhegyi helyesen a mai kapitalista társadalom súlyos diszfunkciójának tekinti a vagyoni-jövedelmi egyenlőtlenségek ugrásszerű növekedését. Gondolatmenetében jelen van, pusztán a korábbiakkal összhangban hangsúlyozni szeretném, hogy a problémát nem csupán az eloszlás alsó részének (a szegényeknek) a helyzete jelenti. A gazdagok meggazdagodásával is (legalább részben) vannak problémák. Senki nem sajnálja a Steve Jobs-féle kreatív vállalkozók sikerét, de a szupergazdagok között igencsak kevés a garázsfeltaláló; sokkal több a vállalatvezető vagy (Magyarországon bizonyosan) az állam emlőjén csimpaszkodó „csókos", akiknek a jövedelme/vagyona a teljesítményükhöz képest „önkényes és igazságtalan".

Áttérve a hazai viszonyokra szeretném valamennyire árnyalni Várhegyi állítását arról, *„a jövedelmi egyenlőtlenségek nem erősödtek fel az utóbbi években Magyarországon".* Ennek alátámasztására ő a Gini-mutatót, valamint a felső ötöd és az alsó ötöd közötti jövedelemarányokat használja. Ám ez így nagyon elnagyolt és kevéssé árnyalt kép. A Várhegyi által idézett Thomas Piketty (és mások) valóban robbanékony adatai a felső 1 százalék (sőt 0,1százalék) és a maradék 99 százalék (99,9 százalék) közötti jövedelmi-vagyoni különbségek dinamikájáról szólnak a fejlett világban, de korántsem csak ott. Vannak ugyanerre vonatkozó jó minőségű adatok például Latin-Amerikából is. Felmerül a kérdés, miért nincsenek ilyen kutatások Magyarországon. Nos, a KSH nem szolgáltat ilyen adatokat, a magán-kutatóintézetek pedig a jelek szerint senkitől nem kapnak megrendelést, hogy a meglévő nyers adatokból kihámozzák ezeket a szerintem nagyon is lényeges információkat.

Thomas Piketty könyvében bemutat egy francia kutatást is, amely a teljes adóterhelés regresszív jellegét bizonyítja Franciaországban: eszerint a teljes adóterhelés (jövedelem, vagyon, forgalom stb. után) Franciaországban a GDP 47 százaléka, ami a felső egyharmad, a középső egyharmad és az alsó egyharmad között a következőképpen oszlik meg: 35 százalék, 48–50 százalék, 45 százalék. Mindez egy olyan országban, ahol progresszív a jövedelemadó, és a termékek és szolgáltatások döntő többsége után az áfa 20 százalék. Nem kell nagyon megerőltetni az agyunkat, hogy spekuláljunk, olyan országban, ahol egységesen 15 százalék a jövedelemadó, és a legtöbb termék, illetve szolgáltatás után 27 százalék az áfa, a regresszivitás jóval nagyobb mértékű kell hogy legyen. Ismételjük meg a kérdésben kevésbé járatosok kedvéért: Magyarországon a teljes adóterhelés nem progresszív, de még csak nem is arányos, hanem biztosan regresszív, azaz a jövedelmi skála alsóbb részén található emberek a közteher-viselésben a jövedelmükhöz képest nagyobb arányban vesznek részt, mint a gazdagok. Ám hogy mennyivel, nem

tudhatjuk, mert ilyen statisztikák sem készülnek Magyarországon.

Várhegyi idézi Rév István történészt, aki csodálkozik azon, miként szerezhet a Fidesz újra és újra többséget olyan körülmények között, amikor a gazdagok, köztük a rendszer kegyeltjei vagyonának a becsült értéke tíz év alatt majd háromszorosára nőtt. Nos, én nem csodálkozom. Először és legfőképpen azért nem, mert a vélt vagy valós egzisztenciális fenyegetések árnyékában az emberek az államtól várnak oltalmat, és ezért cserébe hajlandók elfogadni szabadságjogaik korlátozását. Másodszor azért nem, mert amíg a jövedelmek emelkedése tart (legyen az bármilyen szerény mértékű), az emberek jellemzően elfogadják a regnáló rezsimet (ettől még meglehet a véleményük róla). És végül azért nem, mert nekem úgy tűnik, az ellenzéki pártok – sok más hibájuk mellett – nem tartják elég érdekesnek vagy hasznosnak a jövedelmi-vagyoni és nyomukban a társadalmi egyenlőtlenségek valós feltárását és módszeres, politikai célú exponálását sem. Így maradnak a szórványos, anekdotikus természetű információk, amelyek viszont a jelek szerint nem érik el a választók ingerküszöbét.